

Kadının Madde Kullanımı ve Bağımlılığı

Substance Use and Abuse Among Women

Yasemin KUTLU¹

ÖZET

Madde kullanımı ve buna bağlı sorunlar dünyada ve ülkemizde giderek artmakta, sosyal, ekonomik ve sağlıkla ilgili etkilerinden dolayı da ciddi sorunlar yaratmaktadır. Madde kullanımı cinsiyet, yaş, ırk, ücret, rol vb. belirleyicilere göre değişiklik gösterir. Cinsiyet farklılıkları, madde kullanımının başlamasını ve sürdürülmesini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Yapılan çalışmaların birçoğu cinsiyete göre madde kullanım oranları hakkında net veriler sunmamasına rağmen, erkeklerin daha çok madde kullandıklarını göstermektedir. Yine kullanılan maddelerin yarattığı sorunlar ve yaklaşım biçimlerinin de kadınlarda erkeklere göre daha farklı olduğu söylenmektedir. Son zamanlarda madde kullanımı ve bağımlılığını önleme, tedavi etme ve zararlarını azaltma ile ilgili kadına özel yaklaşım olması gerektiğini savunan bazı araştırmalar bulunmaktadır. Bu durum ülkemiz için şu anda mevcut değildir. Çünkü kadının madde kullanımı ve bağımlılığının hangi düzeyde olduğunu gösteren veriler tam olarak mevcut değildir. Bazı çalışmaların içinde cinsiyete yönelik analizler yapılmıştır. Fakat yöntem farklılıklarından dolayı tam bir sonuca varılması mümkün değildir. Bu derlemenin amacı, kadınlar arasındaki madde kullanımının sıklığını ve sorunlarını literatür doğrultusunda gözden geçirmektir.

Anahtar sözcükler: Alkol; diğer ilaçlar; hemşirelik; kadın; madde kullanımı; sigara.

SUMMARY

Substance use and related problems are growing rapidly in both the world and our country. This situation creates serious problems due to the social, economic and health-related effects. The level and type of substance use may differ according to gender, age, race, family income, and role, etc. Gender is one of the most determining factors with respect to the start and progression of substance use. Although many studies on substance use related to gender may not offer accurate data, all these researches indicate that significantly more men are substance users than women. The implications of gender-based differences for prevention and treatment are largely unexplored. Recently, more studies in other countries have shown a need for women-focused approaches in the prevention and treatment of substance use in order to reduce the related effects. In Turkey, there is at present no prevention and treatment specifically focused on women regarding substance use because there are few data specifically concerning women. Because of differences in methods, these studies do not provide efficient information. This study reviews the frequency of substance use among women based on the current studies.

Key words: Alcohol; other drugs; nursing; women; substance use; cigarette.

Madde kullanımı ve buna bağlı sorunlar dünyada ve ülkemizde giderek artmakta, sosyal, ekonomik ve sağlıkla ilgili etkilerinden dolayı da ciddi sorunlar yaratmaktadır. Madde kullanımı ve bağımlılığının gelişiminde bireysel ve sosyal faktörler önemli rol oynamaktadır. Bu faktörlerden biride cinsiyettir. Son zamanlara kadar, madde kullanımının erkekler arasında daha yaygın olduğu düşüncesi ile kadının madde kullanımına erkekten daha az dikkat çekilmiştir. Fakat son zamanlarda dünyada madde kullanım düzeyleri arasındaki farkın kadın ve erkekler arasında kapanmaya başladığı ve madde kullanımının kadınlar içinde önemli bir sorun haline geldiği ileri sürülmektedir.

Gelecek nesillerin yetişmesini sağlayacak olan kadınların madde kullanımı ile ilgili verilerinin bilinmesi, kadının madde kullanımı ile ilgili yapılacak çalışmaları planlamak, madde kullanımına bağlı gelişebilecek riskleri önlemek ve kadına özel yaklaşımı belirlemek açısından yararlı olacaktır. Literatür incelemesi doğrultusunda, ülkemizde cinsiyete göre madde kullanımını gösteren karşılaştırmalı çalışmaların az olduğu ancak toplumda var olan kanının aksine kadınların da madde kullanımı yönünden risk taşıdığı ve bundan dolayı madde kullanım ve bağımlılığı oranları açısından kadın ile erkek arasındaki farkın giderek kapanacağı sonucuna bizi götürmüştür. Bu derlemenin amacı, dünyada ve ülkemizde yapılan çalışmalar doğrultusunda kadınlar arasındaki madde kullanımının sıklığını gözden geçirmektir.

Literatürün Gözden Geçirilmesi

Madde kullanımı, bireyin santral sinir sistemi üzerinde hoşnutluk yaratıcı etkisi nedeniyle herhangi bir bağımlılık maddesini kullanmasıdır. Bu amaçla kullanılan maddeler sigara, alkol, yasa dışı olmayan ve yasa dışı olan maddeler olarak sınıflandırılabilir.

Madde kullanım düzeyleri ve biçimleri, cinsiyet, yaş, ırk,

¹Istanbul Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı, İstanbul

İletişim (Correspondence): Öğr. Gör. Yasemin KUTLU.
e-posta (e-mail): kutluy@istanbul.edu.tr

Psikiyatri Hemşireliği Dergisi 2011;2(2):90-93
Journal of Psychiatric Nursing 2011;2(2):90-93

ücret, yeterlilik, rol biçimi v.b belirleyicilere göre farklılık gösterir. Madde kullanımını cinsiyet açısından ele aldığımızda kadın ile erkek arasındaki yapısal değişikliklerin, kadın ve erkek arasındaki madde kullanım oranları ve biçimini etkilediği söylenebilir.^[1]

Kadının madde kullanımına neden olan risk faktörleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

- Kadınlar fiziksel açıdan kullanılan maddelerin etkilerine daha açıktır, bu nedenle bağımlılığa daha yatkındırlar.
- Bazı gelişimsel faktörler (liseden üniversiteye geçiş, evlenmek vb.) kadınların madde kullanımı açısından risk taşıdığı zamanlardır.
- Kadınlar güvenlerini arttırmak, gerilimi azaltmak, sorunları ile başa çıkmak, baskıları azaltmak veya kilo kaybetmek gibi nedenlerle sigara, alkol veya diğer ilaçları kullanmaya eğilimlidirler.
- Kadınların seksüel ve fiziksel kötüye kullanıma erkeklerden daha fazla maruz kalması ile kadının madde kullanımı arasında güçlü bir ilişki vardır. Seksüel olarak kötüye kullanım yaşayan kadınlar madde kullanımına daha yatkındır. Onların madde kullanımı daha erken başlamakta ve daha fazla madde kullanmaktadır.
- Kadının travma yaşaması ile madde kullanımı arasında güçlü bir ilişki vardır.^[1]

Kullanılan maddeleri sigara, alkol ve yasa dışı maddeler olarak sıraladığımızda, kadınların madde kullanımı ile ilgili çalışmaları da bu sıralama ile ele almak, farklılıkları ortaya koymak açısından yararlı olacaktır.

Kadının Sigara Kullanımı

Sigara ile ilgili Kanada'da yapılan bir çalışmada erkeklerin %22'sinin kadınların ise %17'sinin sigara kullandığı belirlenmiştir.^[1] Ülkemizde ise Kucur ve arkadaşlarının (2000) yaptığı çalışmada erkeklerin %36.4'ünün kadınların %16.2'sinin sigara kullandığı belirlenmiştir. Yani erkekler kadınlara göre yaklaşık 2 kat fazla sigara kullanmaktadır. Daha sonraki yıllarda, Akvardar ve arkadaşlarının (2001) yaptığı çalışmada erkeklerin %31'inin kadınların %21.3'ünün; Doğan'ın (2001) Sivas ilinde yaptığı bir çalışmada kızların %59.0'nun, erkeklerin %73.1'nin; Kaya ve Çilli'nin (2002) yaptığı çalışmada erkeklerin %33.3'ünün kadınların %21.3'ünün; Tot ve arkadaşlarının (2004) yaptığı çalışmada erkeklerin %44.3'ünün kadınların %32.2'sinin sigara kullandığı belirlenmiştir. Bu çalışma sonuçlarına göre kadın ve erkek arasındaki farkın daha az olduğu söylenebilir. Keskinoglu ve arkadaşlarının (2006) lise öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada ise erkek öğrencilerin %15.5, kız öğrencilerin %15.6 oranında sigara kullandığı belirlenmiş-

tir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre de kadın ve erkek arasında sigara kullanım oranlarının birbirine yakın olduğu söylenebilir. Fakat, Kutlu ve Çivi'nin (2006) yaptığı çalışmada oranlar arasındaki farkın büyüklüğü dikkat çekicidir (erkeklerin %32.3'ü kadınların %4.8'i sigara kullanmaktadır.^[2-9] Bu durum, araştırmalarda kullanılan yöntem farklılıkları ve katılımcıların özelliklerinden dolayı farklı sonuçların ortaya çıktığını bize düşündürmektedir.

Kadının Alkol Kullanımı

1970'li yıllarda dünyada yapılan çalışmalarda kadınların erkeklere göre daha az alkol aldığı ve daha az sıklıkla içtiği bulunmuştur.^[1] ABD'de yapılan *Epidemiological Catchment Area* (ECA) (1997) çalışmasında ise, alkolizmin yaşam boyu prevalansı %13.8 olup erkeklerde kullanım oranları daha yüksektir (erkeklerde %23.8 kadınlarda ise %4.6). Kadın erkek oranı 5:1 olarak saptanmıştır. Alkolizm prevalansı bir yıllık %6.8 (erkeklerde %11.9, kadınlarda %2.16), son bir aylık ise %3.29 (erkeklerde %5.74, kadınlarda %1.06) olarak bulunmuştur. Aynı çalışmada madde kullanımının yaşam boyu prevalansı %6.19 (erkeklerde %7.7, kadınlarda %4.7), aktif madde kullanıcılarının ve bağımlıların oranı %2.67 (erkeklerde %4.0, kadınlarda %1.3) bulunmuştur.^[10] Son 10 yıldır ise alkol kadınlar tarafından en sık kullanılan maddedir. Kanada'da yapılan bir çalışmada (2004) kadınların %74.2'sinin erkeklerin %53.4'ünün alkol içtiği belirlenmiştir. Yine Kanada'da üniversite öğrencileri arasında yapılan bir başka çalışmada kadınların %87.5'inin erkeklerin %85.4'ünün son 12 ayda alkol kullandığı bildirilmiştir.^[1]

Ülkemizde Tümerdem ve arkadaşlarının (1986) yaptığı bir çalışmada, alkollü içki kullanımının erkek öğrencilerde kız öğrencilere göre yüksek olduğu bulunmuştur.^[10] Akvardar ve arkadaşlarının (2001) üniversite öğrencileri arasında yaptığı bir çalışmada erkeklerin %49.3'ünün kadınların %45.7'sinin; Buğdaycı ve arkadaşları (2003) yaptığı çalışmada alkol içiciliğinin erkeklerde %54.1, kızlarda %34.1 olduğunu; Tot ve arkadaşları (2004) ise erkeklerin %53.8'inin kadınların %33'ünün alkol kullandığını; Şaşmaz ve arkadaşları (2006) erkeklerin %27.6'sının kızların %20.9'unun hayat boyu en az bir kez alkol denediğini, yine erkeklerin %12.3'ünün kızların %4'ünün son 30 günde alkol içtiğini bildirmiştir. Aynı çalışmada sınıf derecesi ilerledikçe yaşamı boyunca en az bir kez alkol içme prevalansının, kızlarda erkeklere yaklaştığı da bulunmuştur.^[2,9,11,12]

Kadının Yasadışı İlaç Kullanımı

Kanada'da yasa dışı ilaç kullanımı ile ilgili yapılan bir çalışmada erkeklerin kadınlara göre iki kat fazla yasa dışı ilaç kullandığı belirlenmiştir.^[1] Ülkemizde yapılan çalışmalarını incelediğimizde, Doğan'ın (2001) Sivas ilinde yaptığı bir çalışmada Uçucu madde kullanma oranı kızlarda %16.3, erkeklerde %9.3, esrar kullanma oranı kızlarda %1.6, erkekler-

de %2.1 olarak bulunmuştur.^[13] Tot ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada ise kannabis kullanımı erkeklerde %2 oranında bulunurken kadınlarda kannabis kullanımına hiç rastlanmamış, inhalan kullanımı erkeklerde %9, kadınlarda %1, diğer ilaçlar ise erkeklerde %8, kadınlarda %7 olarak belirlenmiştir.^[9]

Yurtdışında yapılan çalışmalarda 1990'lı yıllar ile 2000'li yıllar arasında kadınlar açısından madde kullanımında bir artış olduğunun belirlenmesi ve bu konuya dikkat çekilmesi ülkemiz içinde aynı durumun söz konusu olacağı sonucunu bize düşündürmektedir.

Sigara, alkol ve madde kullanım yaygınlığı ile ilgili çalışmalar son yıllarda ülkemizde de giderek artmakta olup yapılan tüm çalışmalarda anlamlı olmasa da erkeklerin daha çok madde kullandıkları görülmektedir. Ancak yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu yerel çalışmalardan ibaret olup, yöntemleri farklılıklar göstermektedir. Toplumun tüm kesitlerini yansıtmadığı içinde farklı illerde yapılan çalışmalar arasında karşılaştırma yapmak olanaksız hale gelmektedir. Aynı zamanda eski verilerin olmaması kadında madde kullanımındaki artışın eskiye göre daha fazla ya da daha düşük olduğu ile ilgili verileri bize sunmamaktadır. Bu derleme sırasında incelenen çalışmalar, kadın ve erkeğin madde kullanımı ile ilgili verileri tam olarak vermemektedir.

Literatürde kadının madde kullanımı ile ilgili verilerin az olması, bildirim azlığına bağlanmakta ve bildirim azlığının nedeni olarak da damgalanmadan (*stigma*) bahsedilmektedir. Kadın madde kullanıcıların damgalandığı birçok araştırmacı tarafından bildirilmiştir. Çünkü kadın, toplumda ahlaki değerleri koruyan bir nesne olarak görülmektedir. Kadının madde kullanmasının ahlaki değerleri yozlaştıracağı inancı Türk toplumu içinde geçerli bir düşüncedir.^[14]

Damgalanmanın etkisi hamile kadınlar içinde önemli bir sorundur. Hamilelik sırasında alkol kullanan kadınların oranını ile ilgili hazırlanmış Kanada Anne ve Çocuk Sağlığı Raporu'nda (2005) hamile kadınların %14'ünün alkol içtiği bildirilmiştir. Hamilelikte madde kullanımının çocuğun iyilik durumunu etkileyeceği ile ilgili farkındalık son 10 yıldır dünyada daha çok artmış ve politikalar anneden çok çocuğun sağlığını korumaya yönelik olarak çıkarılmıştır. Vancouver'de yapılan bir çalışmada (2003), tedaviyi kabul eden annelerin %35'i vesayet sorunu yaşamış ve çocuğunun vesayetini kaybetmiştir. Bundan dolayı madde kullanan annelerin çocuğunu kaybedeceği korkusu ile bunu bildirmekten kaçındığı ve tedaviyi reddettiği ifade edilmektedir. Bu durum da annelerin tedavi arayışını engellemektedir.^[1]

Kullanılan Maddelerin Kadın Üzerindeki Etkisi

Kullanılan maddelerin yarattığı etkiye ve sorunlara baktı-

ğımızda kadınların sigara, alkol ve diğer ilaçların fiziksel etkisine erkeklere göre daha yatkın olduğu ve düşük dozda kullansalar bile daha çok etkilendikleri ifade edilmektedir.

Sigara ile ilgili olan kanser, kalp ve solunum sistemi hastalıkları kadın ve erkeklerde birbirine yakın oranda görülmektedir. Oluşumunda sigaranın büyük bir etken olduğu söylenen akciğer kanseri hem erkek hem de kadın da önde gelen ölüm nedenleri arasındadır. Ancak tipleri kadın ve erkeğe göre farklılık göstermekte, kadınlarda daha çabuk ilerlemektedir. Kadınlarda görülen servikal ve göğüs kanserleri ile sigara arasında da güçlü bir ilişki vardır. Yine doğum kontrol hapı ve sigara kullanan kadınların inme ve kalp krizi geçirme riski daha fazladır. Sigaranın doğurganlığı azalttığı ve erken menapoza neden olduğu da bilinmektedir.^[1]

Karaciğer bozuklukları, hipertansiyon, göğüs kanseri gastrik ülser, ağır içki içen kadınlar için yüksek risk taşımaktadır. Kadın düşük düzeyde alkol kullansa bile menstrual bozukluklar, seksüel ve üreme ile ilgili bozukluklar ortaya çıkabilmektedir. Alkol kullanma kadında kemik sağlığını da bozmakta ve osteoporoz riskini arttırabilmektedir. Fetal alkol sendromu da anne adayları için önemli bir sorun olarak görülmektedir.^[1]

Reçete edilen ilaçlar kadınlar tarafından en çok kullanılan madde grubudur ve kadınlarda önemli fiziksel sorunlara neden olmaktadır. Bu ilaçlarla ilgili olarak kadınların yaşadığı asıl sorun bağımlılık riski ve kesilme döneminde yaşanan yoksunluk belirtileridir. Bu ilaçların dereceli olarak azaltılması önemlidir. Ani olarak kesildiğinde anksiyetede artma, panik atak, ışığa hassasiyet, depresyon, yorgunluk, hafızada zayıflama, konsantrasyonda azalma, baş dönmesi, güçsüzlük, titreme, kalp çarpıntısı, terleme, bulantı, hazımsızlık ve vücut ağırları ortaya çıkabilir.^[1]

Yasa dışı ilaç kullanımı ise etkileri açısından erkek ve kadında farklılık gösterir. Örneğin *ecstasy*'nin kadını erkekten farklı şekilde etkilediği bildirilmiştir. Kadınlarda algısal değişiklikler daha yoğun olup, karar vermede bozulma, uzun süreli etki olarak da depresyon, paranoya ve anksiyete bildirilmiştir. Yasa dışı ilaç kullanımının en zararlı biçimi ise ilacı enjeksiyon biçiminde almaktır. Bu durum kanla taşınan hastalıkların geçmesinde temel risk faktörüdür. Kanada'da yapılan bir çalışmada enjeksiyona bağlı olan AIDS vakalarının %26.5'inin kadınlarda ortaya çıktığı belirlenmiştir. Aynı çalışmada enjeksiyona bağlı gelişen AIDS vakalarının tedricen arttığı erkekler için bu oranın 1992'de %3.8 iken 2000'de %19.3, 2001-2002'de %15-17 arasında olduğu; kadınlarda ise 1992'de %18 iken 1998'de %46.2 ile en yüksek düzeye ulaştığı, 2000'de tekrar %37'ye düştüğü bildirilmiştir.^[1]

Burada önemli olan bir diğer konuda, son zamanlarda iyileşme sürecinde kullanılan cinsiyete özel yaklaşımdır. Cinsiyete özel yaklaşımlar, ya erkeğe ya da kadına yönelik yaklaşı-

mı vurgular fakat aralarındaki farklardan söz etmez. Kadın ile ilgili çalışmaların artması, uygulanacak tedavi, girişim ve bakım için gereken önerileri de gösterecektir.^[15]

Gözden geçirilen çalışmalar kadın ve erkek arasındaki madde kullanım oranlarının yarattığı sorunlar ile ilgili sınırlı sayıda bilgi vermektedir. Bu konudaki çalışmaların artırılması kadın ve erkek arasındaki farklılığın anlaşılması açısından önemlidir.

Madde kullanımının oranlarının belirlenmesine yönelik yapılacak araştırmalar dışında, madde kullanımını önleyici çalışmaların planlanması ve yarattığı sorunların çözümlenmesi, halkın ruh sağlığının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Toplumun ruh sağlığının korunmasında önemli bir sağlık çalışanı olan hemşireler, topluma yönelik eğitim ve danışmanlık hizmeti vererek bu sorumluluğu alabilirler. Özellikle yeni çıkan hemşirelik yönetmeliğinde görev tanımı yapılmış olan "alkol ve madde bağımlılığı merkezi hemşireleri"nin bu konuda etkin görev alması sağlanabilir.

Sonuç

Son zamanlara kadar kadının madde kullanımına erkekten daha az dikkat çekilmiştir. Çünkü kadının madde kullanım oranı erkeklerden daha düşüktü. Fakat son zamanlarda madde kullanım düzeyleri arasındaki farkın gittikçe kapanmaya başladığı ve madde kullanımının kadınlar içinde önemli bir sorun olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca kullanım düzeyleri düşük olsa bile madde kullanımının kadınlarda görülen ciddi sağlık sorunları ile önemli ilişkisi olması konuya daha fazla dikkat çekilmesine neden olmuştur. Ancak ülkemizde bu konuya ilgi olmakla birlikte yapılan çalışmalar daha çok ergenlere yönelik olmuş ve bu çalışmaların birçoğunda cinsiyet ile ilgili analizler yapılmamıştır. Amerika ve Kanada gibi gelişmiş ülkelerdeki son eğilim, madde kullanımının kadın ve erkek arasındaki farklılıklarını ortaya koyup cinsiyete özgü tedavi yaklaşımları ile sorunu giderme doğrultusundadır. Bizim ülkemiz için öncelikle cinsiyetler arasındaki farkı ortaya koyabilecek tanımlayıcı ve ilişki arayıcı çalışmalar ya-

pılmalı, konunun önemine göre madde kullanımını önleme ve zararlarını azaltmaya yönelik politikalar belirlenmeli ve tedavi yaklaşımları düzenlenmelidir.

KAYNAKLAR

1. Poole N, Dell CA. Girls, women and substance use. Canadian Centre on Substance Abuse (CCSA) Ottawa: 2005. p. 1-15.
2. Akvardar Y, Aslan B, Ekici ZB. Dokuz Eylül Üniversitesi Dönem II öğrencilerinde sigara, alkol, madde kullanımı. Bağımlılık Dergisi 2001;2:49-52.
3. Doğan O. Sivas ilindeki lise öğrencilerinde madde kullanımı yaygınlığı. Bağımlılık Dergisi 2001;2:53-6.
4. Kaya N, Çilli A. Üniversite öğrencilerinde nikotin, alkol ve madde bağımlılığının 12 aylık yaygınlığı. Bağımlılık Dergisi 2002;3:1-8.
5. Keskinöğlü P, Karakuş N, Pıçakçıefe M, Giray H ve ark. İzmir'de lise öğrencilerinde sigara içme sıklığı ve içicilik davranışı üzerine sosyal öğrenmenin etkisi. Toraks Dergisi 2006;7:190-5.
6. Kucur R, Cilli AS, Aşkın R, Herken H ve ark. Konya'da üniversite öğrencilerinde CIDI/DSM-IV Ruhsal Bozukluklarının 12 aylık yaygınlığı. Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi Araştırma Projesi, 2000. s. 7-8.
7. Kutlu R, Civi S. Seydişehir Meslek Yüksekokulu öğrencilerinde sigara kullanma durumu ve etkileyen faktörler. Bağımlılık Dergisi 2006;7:71-9.
8. Kutlu Y, Armstrong M, Bostancı N, Yılmaz S, et al. The Relationships between Substance use and Psychosocial Factors in Turkish Nursing Students. Journal of Addictions Nursing 2008;19:201-6.
9. Tot S, Yazıcı A, Yazıcı K, Erdem, et al. Prevalance of smoking, drinking and illicit drug use among adolescents in Mersin, Turkey: Comparison of secondary, high school and university students. Yeni Symposium 2004;42:77-81.
10. Tümerdem Y, Ayhan B, Özsüt H. Orta ve yüksek öğrenim gençleri ve alkol kullanımı. 22. Ulusal Psikiyatri Kongresi 2001; 22-27.
11. Buğdaycı R, Şaşmaz T, Aytaç N, Çamdeviren H. Mersin, Adana ve Hatay illerinde beden eğitimi ve spor yüksek okulu öğrencilerinde alkol içme prevalansı ve etkileyen faktörler. Türkiye Klinikleri J Med Sci 2003;23:208-12.
12. Şaşmaz T, Buğdaycı R, Toros F, Kurt AÖ ve ark. Ergenlerde alkol içme prevalansı ve olası risk faktörleri: Okul tabanlı, kesitsel bir çalışma. Taf Preventive Medicine Bulletin 2006;5:94-104.
13. Doğan O. Sivas ilindeki lise öğrencilerinde madde kullanım yaygınlığı. Bağımlılık Dergisi 2001;2; 53-6.
14. Ögel K. Alkol ve madde kullanım bozukluklarında damgalanma. 3 P Dergisi 2004;12:1-8.
15. Armstrong M. Foundations for a gender based treatment model for women in recovery from chemical dependency. Journal of Addictions Nursing 2008;19:77-82.